

Наталія Борисенко

РОМАН "ТРИ ЛИСТКИ ЗА ВІКНОМ" ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА ЯК ОБ'ЄКТ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОГО ОСМИСЛЕННЯ

Стаття висвітлює основні напрямки фахового прочитання й літературно-критичного потрактування роману-триптиха "Три листки за вікном" сучасного українського письменника Валерія Шевчука.

Ключові слова: науковий дискурс, точка зору дослідників, еволюція літературно-критичної думки.

Роман "Три листки за вікном" Валерій Шевчук писав майже 15 років (його складають повісті "Ілля Турчиновський" (1968), "Петро утеклий" (1979) та "Ліс людей" (1981)), 1986-го епічний триптих нарешті вдалося видати й репрезентувати читачеві. Критика зустріла його неоднозначно, що, зрештою, природно в пору зламу ідеологічних парадигм, ще більше загострилася її інтерпретаційна різноспрямованість після здобуття твором Державної премії УРСР імені Т. Г. Шевченка в галузі літератури (1988, нині – Національна премія України імені Тараса Шевченка). Коливання критичних оцінок супроводжує сприйняття роману й по сьогодні, а стосується воно як питань поетики й жанрології твору, так і напрямків і контекстів його прочитання. Приміром, за однією з версій, – це авторизована М. Горбачовим критика "бюрократизму та суспільства, позбавленого ініціативи та почуття відповідальності" (Г. Клочек). За іншою, – нова редакція притчі про блудного сина (М. Рябчук). М. Павлишин назвав роман "книгою своєї епохи". Існує думка про "вписаність" твору то в європейський (Л. Тарнашинська), то у власне український (І. Фізер), зокрема сковородинівський (М. Жулинський, М. Рябчук), контекст і т. ін. Уся гама літературознавчих відгуків спонукає, по-перше, до детального вивчення розтягнутого в часі літературно-критичного дискурсу, присвяченого роману, а по-друге, до з'ясування особливостей зображально-виражальної системи твору, поява якої дозволила М. Павлишину назвати Валерія Шевчука "нетиповим, але показовим, письменником" своєї доби [15, с. 125].

Тричленна композиція твору й авторське жанрове визначення його як роману-триптиха скеровують дослідника розглядати весь текстовий корпус "Трьох листків..." як цілісність, вирізняючи особливості кожної з повістей у

його складі. Тут стаття М. Жулинського "У вічному змаганні за істину", яка стала передмовою до роману, задала тон і пунктирно намітила ареал тем, актуальних для аналізу. Автор передмови підкреслив, що в книзі відбито "духовний зміст кількох епох, талановито відтворений через психологію та світосприйняття звичайної людини" [7, с. 14], а отже, акцент поставлено на *епічності цього твору*, на його *настанові передати дух епохи й на психологічній майстерності*. Підкреслюється й особливість стилю Валерія Шевчука – зображувати навіть у т. зв. "творах на історичну тематику" (хоч сам митець такого тлумачення не приймає, стверджуючи, що завжди пише про вічні проблеми буття) не героя з шаблею на баскому коні, а "людину серед людей, людину серед тижня" [10, с. 142], озброєну думкою та словом. Заглиблюючись у поетику повісті "Ілля Турчиновський" (першої частини триптиха), М. Жулинський наголошує, що в основу її сюжету покладено відомий усім світовим літературам *мотив мандрів*. Для того, щоб пізнати світ і себе в цьому світі, середньовічній людині необхідно було побачити реальне добро та зриме зло, а єдиний спосіб вийти за межі буденності – це стати мандрівником, що й робить Ілля Турчиновський. Особливістю реалізації мотиву мандрів у першій повісті триптиха, на думку дослідника, є те, що "герой вільно мандрує не тільки у просторі, а й у часі" [7, с. 4], бо вражений та розчарований реальним світом і простує "із світу пізнього середньовіччя в нову епоху – в епоху Просвітництва" [7, с. 5]. Проте мандри персонажа, за М. Жулинським, непродуктивні й нічим не закінчуються, оскільки два світогляди – середньовічний із його релігійними забобонами та схоластичною обмеженістю й просвітницький зі своїм ідеалом людини-енциклопедії та вірою у всесильність знань – не можуть мирно співіснувати в одній людині. На думку дослідника, добре освічений за параметрами свого часу Ілля Турчиновський виявляється таким безпорадним, пасивним і безсилим перед злом світу через те, "що схоластичні догмати про світ тримають його міцно, мов у ланцюгах, на припоні абстрактних уявлень про добро і зло" [7, с. 5], а отже, епоха та світогляд, а не вчинки персонажа вирішують

його долю. Аналізуючи поетику повісті “Петро утеклий”, учений так само трактує дячка Стефана: як символічне уособлення людини епохи пізнього середньовіччя, трагедія якого полягає в тому, що в душі стикаються дві контрверсійні філософії – платонізму та християнства [6, с. 80].

Характеризуючи висловлювання М. Жулинського – критика надзвичайно проникливого та мудрого, літературознавець М. Павлишин помітив, що в передмові до роману досить стримано йдеться про підтекст та глибинний зміст, бо автор, “мабуть, відчуває потребу оборонити роман заздалегідь перед можливими нападами ортодоксальної критики та намагається витворити враження, неначе в “Трьох листках...” критикується світобачення доби бароко й самого Іллі Турчиновського” [13, с. 140]. У дусі постколоніальної критики австралійський учений наголошує на розгортанні й реалізації в романі історіософської тези: “чим повніше включення людини в раціональність, що її визначає держава, тим більш обмежені її можливості розвивати автономне життя духу” [13, с. 140]. Для М. Павлишина очевидним є той факт, що в триптиху “найвищий рівень свободи й самопізнання досягає таки Ілля”, і це уважний читач має побачити навіть без допомоги критика [13, с.140].

Тимчасом М. Жулинський підкреслив, що в повісті “Ілля Турчиновський” письменник, зображуючи епоху, в якій живе і діє головний герой, легко переходить від конкретного до загального. Про цей принцип творення цілого *через часткове* у всій творчості Валерія Шевчука, як і в романі-триптиху “Три листки за вікном” (у його першій частині передусім), детально мовиться в книзі Л. Тарнашинської й зокрема відзначається, що в текстах цього літератора постає універсальна картина світу, базована на принципі “*висхідної лінії*” [19, с. 100]. Універсальна картина світу і є основою та засобом творення художньої мікрогалактики Валерія Шевчука [19, с. 9–101]. Так, притчі (“Розум”, “Воля”, “Гордіня”, “Заздрість”, “Отара”, “Повстримність”), об’єднані назвою “Мудрість предковічна”, “в сукупності утворюють ту мисленно-філософську конструкцію, на якій тримається ідейний стрижень твору” [12, с. 100], котрий і сам є притчею про покликання людини в цьому світі. Так само повісті “Ілля Турчиновський”, “Петро утеклий” та “Ліс людей” утворюють нову цілісність – “роман-притчу про вічні пошуки людиною істини та сенсу буття” [19, с. 101]. Таким чином, рух від часткового до цілого, на якому базується універсальна картина світу, характерний водночас для зовнішньої та внутрішньої структури роману-триптиха. А отже, аналізуючи архітектоніку третьої частини триптиха, і М. Жулинський, і Л. Тарнашин-

ська доходять суголосного висновку: Кириак Сатановський, пишучи свою “Чорну книгу” та реєструючи в ній різноманітні приклади людської байдужості, заздрості, підлоти, не може втриматися від коментарів і тим самим створює мозаїку “самодержавно-бюрократичної Росії Миколи I” [7, с. 12], а сам автор “Чорної книги” – це її криве дзеркало. Рухаючись по висхідній, від окремих елементів мозаїки до цілісної картини, як твердять дослідники роману, письменник створює унікальну “другу реальність”, “паралельний світ” художньої дійсності.

Водночас постає ще одна ключова теза критико-літературознавчого дискурсу про Шевчукову творчість й аналізований твір зокрема: це ідея про наявне в триптиху *карнавальне начало*, що засвідчує закоріненість у різні форми *цитатності й інтертекстуальності*. На спостереженнях, які підтверджують цей аспект досліджень, заґрунтовані праці неспеціального і спеціального характеру. Цього питання торкається М. Жулинський у статті “У вічному змаганні за істину”, а спеціально його розглядають такі дослідники, як О. Гриценко, К. Ломазова, Л. Тарнашинська. Так, М. Жулинський представляє образ Кириака Сатановського як “авантюрний художній образ, оскільки письменник начебто його розігрує у формі карнавальних дійств та образів” [7, с. 12], а деякі ситуації, зображені у творі, гіпертрофовані аж до надання їм ірреальних ознак. Ширше коло можливих інтертекстуальних прочитань роману-триптиха наводить дослідник О. Гриценко. Збільшуючи радіус пошуку, він припускає, що в детективній фабулі другої повісті роману відлунюють сюжети Агати Крісті, а за колористичним та емоційним забарвленням Рудівка подібна до конандойлівського Баскервіль-Холлу. Кожному з чотирьох Петрів утеклих автор статті “Про деякі властивості клаптикових ковдр” підбирає відповідник у світовій літературі: “Петро Гайдученко нагадує Миколу Задорожного (“Украдене щастя” І. Франка), Петро Запаренко – біблійну історію Йосифа Прекрасного та дружини Пантефрія, Петро Легенький (правда, з деякою натяжкою) – Федю Протасова (“Живий труп” Л. Толстого), а Петро Знайда – не тільки Іуду Іскаріота <...>, а й значно давніший прообраз – міфічного Едіпа” [5, с. 131]. Можна посперечатися з такими паралелями в називанні імен, як і закинути авторові статті недостатню аргументацію і взагалі “підтасовку” літературних фактів. Водночас прочитання роману Валерія Шевчука як тексту з відкритою структурою, що вможливує його вільний діалог із читачем, спонукаючи рух думки реципієнта по діагоналі та вертикалі, вповні розкриває талант письменника й унікальність його творіння. Близьким до концепцій Л. Тарнашинської про застосування принципу універ-

сальної картини світу в романі-триптиху Валерія Шевчука та М. Жулинського про рух від деталей до цілісності в організації художнього часопростору є запропонований О. Гриценком *принцип* “клаптикової ковдри”, суть якого полягає у створенні “чогось нового й цілісного” “із шматочків, уламків, фрагментів” [5, с. 128].

Помітна в структурі першої повісті роману-триптиха, що містить притчі “Мудрості предвічної”, строкатість (“клаптиковість”, за О. Гриценком) посилюється ще й характером притч, неоднакових за своїм походженням і настановою. Так, “Розум” і “Воля” – типові філософські притчі східного походження з чіткою мораллю. “Отара” є внутрішньо анахронічною, бо “типово толстовська” думка в ній прибрана в середньовічні шати, тимчасом як “Повстримність” становить собою сатиру на християнську ідею, “Заздрість” не тільки не притча, а лише стилізований під неї політичний памфлет, “Гординя” – памфлет політичний [5, с. 129].

Анахронічними, на думку дослідника, є й інтермедії з драми, поставленої Іллею Турчиновським. Це помітно з особливостей мови персонажів: поряд з архаїзмами мають місце слова та вирази із ХХ століття. Пояснення таких “прорахунків” літератора в дотриманні канонів історичного жанру О. Гриценко вбачає в авторській інтенції створити роман *філософський*, а не історичний. У символічно-філософських повістях триптиха і герої, і їхні вчинки певною мірою умовні й символічні. Виходить, що тло роману є полем не соціальних конфліктів, а полем зіткнення світоглядів та ідей. Як бачимо, ця думка суперечить твердженню зі статті М. Жулинського, який підкреслив соціальну та релігійну детермінованість учинків героїв триптиха.

Трактуючи тему роману, О. Гриценко наголошує, що в триптиху на перший план виходить морально-етична проблематика, зокрема тема добра і зла, “їхньої непримиренності й водночас нерозривної пов’язаності”, що тлумачиться в тексті як двобій уселенського Добра зі Злом і як “життєві конфлікти людей добрих та злих” [5, с. 130]. Ідучи за цією логікою, додаємо: повісті в триптиху пов’язані ланцюгом питань морального характеру, що їх Валерій Шевчук ставить перед героями й читачами. І кожне наступне запитання впливає з відповіді на попереднє, як у максимі: “Чи той, хто не чинить зла, уже цим чинить добро? Чи можна заради “добра для всіх” чинити зло конкретній людині? Чи можна, зрештою, стати над добром і злом?” [5, с. 130]. Таким чином утворюється “морально-генеалогічний” ланцюг, у якому нащадок так чи так заперечує світогляд і моральні переконання попередника.

Отже, роман-триптих В. Шевчука в інтерпретації О. Гриценка постає *філософсько-ін-*

телектуальним романом з усіма притаманними йому характеристиками. А це – філософська світоглядна проблематика, коли такого типу текст вибудовується на зустрічі, а точніше, на зіткненні рупорів різних ідей. Тут є широке поле для інтертекстуальних украплень, зберігається настанова на активного читача тощо. Важко не погодитися з таким висновком дослідника, особливо якщо взяти до уваги корпус творів патріарха “Житомирської школи прози”.

Є резон прислухатися й до думки К. Ломазової, яка сперечається з попередньою концепцією, вважаючи, що явно гіпертрофована О. Гриценком “клаптиковість” роману не є його онтологічно смислороджуючою властивістю, доводячи, що сама згадка про мундир чи канцелярію ще не означає інтертекстуального зв’язку, скажімо, з творами М. Гоголя або А. Чехова. Цілком правомірним видається судження дослідниці про те, що в романі-триптихові маємо справу не зі стилізацією під давнину (про неї йдеться в праці О. Гриценка), а із “вростанням” і “вживанням” [12, с. 132] автора в часопростір історії, на користь чого свідчить та обставина, що Валерій Шевчук є незрівнянним експертом саме з давньої української літератури. Полеміка між двома дослідниками – К. Ломазовою та О. Гриценком – видається цілком логічною, бо схематизований і не вельми доказовий підхід, представлений у статті останнього, викликає певний спротив.

Більш вдумливим, як здається, і, відповідно, менш суперечливим бачимо прочитання триптиха “Три листки за вікном” М. Рябчуком. В основі його концепції лежить теза, що проза Валерія Шевчука – це характерний і водночас унікальний взірць прози “застійного” періоду з усіма її втратами та здобутками. Це твердження звучить в унісон із характеристикою таланту Валерія Шевчука, висловленою австралійським ученим М. Павлишиним, про нетиповість, але показовість прозових надбань митця (про неї вже йшлося). М. Рябчук помічає *домінування інтелектуального, філософського начала* в прозі Валерія Шевчука: він “передусім філософ, мислитель і лише потім белетрист; уся його проза, по суті, про пошук сенсу життя, про осягання душевної гармонії, життєвої рівноваги в хисткому і незатишному, а втім, прекрасному світі” [17, с. 176]. Доказом того, що роман “Три листки за вікном” – твір інтелектуальний, крім проблематики, слугує також “переважання умовно-метафоричної “знаковості” речі над її неповторно-конкретною “емпіричністю” <...>, що походить від свідомого <...>, “стилізаторського” нехтування “емпіричним” і «публіцистичним»” [17, с. 177].

Таким чином, у концепції М. Рябчука роман-триптих Валерія Шевчука – це складний

продукт синтезу кількох жанрів: *філософського роману* з його відкритим фіналом, *твору інтелектуального жанру* з його орієнтацією на інтелектуально розвиненого читача й нехтуванням емпіричного та побутового рівнів зображуваних подій, *притчі* з дещо примітивізованим сюжетом *на користь моралі, класичного християнського життя* тощо. А понад усе “Три листки за вікном”, в інтерпретації дослідника, – це черговий доказ геніальності Валерія Шевчука, який, хоч і живе в конкретних історичних обставинах (не має значення – “застою” чи “відлиги”), але перебуває поза часом.

Ще один підхід до Шевчукового твору демонструє С. Андрусів, для якої головна риса – можливість різнопрочитань “Трьох листків за вікном”, що часто-густо обертається вузькістю жанрового означення твору через відсутність “спільного вихідного критерію” [1, с. 107]. Для прикладу, К. Ломазова, визнаючи, що літературознавство не завжди вчасно дає коректні жанрові визначення оригінальним художнім творам, користується робочим терміном “*історичний роман*”. Г. Клочек схильний уважати, що це “*інтелектуальний роман, побудований на глибоко засвоєному історичному матеріалі*”, а не історичний роман, який, буцімто, відноситься до літератури меншовартісної, інтелектуально бідної [8] і т. ін.

Отже, одним із каменів спотикання в історії рецепції та інтерпретації Шевчукового роману “Три листки за вікном” є віднесення твору до певного жанрового класу. У цьому питанні подибуємо чимало інтерпретаційних розбіжностей. Як один із варіантів “різнопрочитання” слід навести думку С. Андрусів зі статті “У лісі людської душі”, де авторка, виокремивши серед зразків історичного роману *підвид детективно-пригодницько – фольклорний*, не приналежний до елітарних варіантів, вважає, що Шевчук історичний роман – це явище цілком модерне та багатоаспектне. Йдеться про відмінності “*сучасного українського історичного роману*” від однойменного традиційного роману в погляді на саму історію, адже він “ставить своїм завданням не ілюструвати історію, а осмислювати її в проекції на сучасне і загальнолюдські (вічні) проблеми” [1, с. 107].

Згідно з концепцією С. Андрусів, роман-триптих “Три листки за вікном” є *філософським* не тільки через концептуальне осмислення українського минулого та вічних проблем буття, а й завдяки “мислячим, думаючим персонажам, що втілюють у собі розумовий, мислительний рівень свого часу” [1, с. 108]. На думку дослідниці, Валерій Шевчук у всіх трьох повістях романного циклу “узагалі майже цілком виймає своїх героїв із соціального й побутового контексту часу, розраховуючи на

сприймання освіченого читача, він виносить соціальне за дужки дії, воно там постійно присутнє, “множить” постійно на духовні й моральні величини, залишені “в дужках” для аналізу і дослідження” [1, с. 108]. У цьому й полягає унікальність, винятковість *історико-філософського триптиха*. Водночас ці ознаки і вписують твір у контекст інтелектуальної літератури, бо саме перелічені чинники – *орієнтація на освіченого читача та відмова від соціальних детермінант у змалюванні подій* поряд із *філософською проблематикою та інтелектуальною колізією* – і є чи не головними ознаками інтелектуального роману.

Тимчасом у ґрунтовному дослідженні – монографії “Художня галактика Валерія Шевчука: постать сучасного українського письменника на тлі західноєвропейської літератури” – Л. Тарнашинська письменника й ті твори, у яких він “подорожує углиб століть”, називає “*історичною фантастикою*” [19, с. 116]. Безперечно, певна доза умовності в такому визначенні є. І це пов’язано з тим, що, зберігаючи увагу до реалій минулої епохи, сучасний історичний жанр, проте, помітно трансформувався, ввібравши в себе, з одного боку, риси химерної прози з її прагненням “передати реальне через нереальне”, а з іншого боку, – набувши ознак *художньої фантастики* “з її помітним науковим началом” [19, с. 116].

Компромісного жанрового визначення авторка монографії, однак, не запропонувала, використовуючи коректний термін “*історико-художній роман*” та зазначаючи, що Валерій Шевчук творчо розвинув цей жанровий різновид, підносячи його від “звичайного ілюстрування історичної епохи до рівня реконструкції ідеї чи концепції, незрідка втіленої у такій умовно-образній формі, якою є притча” [19, с. 116].

Як бачимо, шевчукознавці найбільше сперечаються щодо жанрової специфікації “Трьох листків...”, часто перетинаючись у своїх судженнях, щоправда, часто-густо при цьому не ідентичним змістом наповнюючи терміни. Мабуть, і справді коріння проблеми – в нечіткості термінологічного апарату. Так, С. Андрусів, обстоюючи правомірність визначення “історичний роман” на означення жанру триптиха “Три листки за вікном”, усвідомлює обмеженість терміна й декорує його означеннями “мислячий”, “філософський”, “інтелектуальний”. Ще одним доказом приналежності роману до традиції *філософської/інтелектуальної прози* є відзначена дослідницею певна умовність зображуваних топосів. Аналогічно до суджень М. Рябчука, С. Андрусів стверджує, що *дороги, села, міста* в повістях триптиха більше умовні, ніж реальні: “це своєрідний духовно-хімічний розчин, де проявляється структура і спрямованість осо-

бистості героя, експериментально-лабораторні ситуації, де випробовується добро, з яким він вийшов на життєву дорогу” [1, с. 108].

Діалогічність “Трьох листків за вікном” із романом “На полі смиренному” на рівні існування духовних двійників Семена-затворника для С. Андрусів очевидна, як і для інших учених, котрі вбачають у згаданих творах цілісний *те-траптих* [1, с. 109]. Резонною є думка дослідниці про те, що в героях триптиха (та й багатьох інших творів) письменника цікавлять не душевні властивості героїв (хоч і вони детально прописані), а глибинні, архетипні субстанційні структури – такі як добро та зло в їх співвідношенні й постійній протидії [1, с. 111]. Добро та зло апріорно існують в душах усіх Шевчукових героїв. Так, історія трьох нащадків одного роду в романі-триптихові – є, по суті, історією боротьби цих начал у серцях персонажів, що слугує ще одним доказом інтелектуальності історико-філософського роману митця.

Окрім жанрової природи “Трьох листків...”, авторку статті цікавить і така особливість поетики роману-триптиха, як *стилізація способу мислення персонажа під мисленнєву матрицю епохи*, представником якої він є. У цьому аспекті критико-літературознавчий дискурс С. Андрусів перетинається з логікою аналізу М. Рябчука: обидва дослідники характеризують притчеве начало і його місце в системі поетики твору. Саме тому обґрунтовується, що звернення до притчі, моралізаторських діалогів чи інших конструктивних архітектонічних компонентів у кожній із повістей триптиха є не просто стилізацією. Письменник абсолютно продумано обирає такий спосіб текстопородження, який був притаманний кожній із трьох змальованих епох: притчі, алегорії, сновидіння в руслі мисленнєвої традиції українського бароко в “Іллі Турчиновському”, просвітницькі діалоги в “Петрі утеклому”, справжні людські історії, породжені реаліями жорстокого світу, в “Лісі людей” [1, с. 108].

Яскравий представник молодшого покоління науковців з української діаспори М. Павлишин цю ідею про сутність Шевчукового змалювання трьох різних епох у межах роману розглядає як ілюстрацію “поступового обниження прагнень людського духу”, яке зображене в триптиху “як паралельне до втрати національної автономії” [15, с. 126]. Вступаючи в полеміку з материковими дослідниками, він заперечує існування в тексті Валерія Шевчука (зокрема в третій повісті триптиха) дозволеної та авторизованої М. Горбачовим прямолінійної соціальної сатири, спрямованої проти людини-бюрократа й суспільства, позбавленого ініціативи, адже саме так – і то цілком зрозуміло, чому – була потрактована українськими літературо-

знавцями (Г. Клочек) авторська настанова в “Лісі людей” [8]. На протигагу цій літературознавчій версії, М. Павлишин стверджує, що замість “магістрального дискурсу гласності” та прямої відповіді на політичні потреби часу остання повість триптиха Валерія Шевчука пропонує “езопівське” *відображення питання колоніалізму* [15, с. 126] і може бути проінтерпретована як критика “викривленого і безконтрольного просвітництва в централізованій імперській державі” [15, с. 127].

Розгортаючи свої шевчукознавчі студії, у статті “Тарас Шевченко і його доба у творчості Валерія Шевчука” вчений спеціально осмислює *шевченківський дискурс* у наукових та художніх текстах письменника, зокрема в триптиху “Три листки за вікном”, і наводить тут низку спостережень, як-от: “Сатановський своїм прізвиськом наближений до поняття Антихриста; його можна б розглядати ще й як Антишевиченка” [13, с. 138]. У третій повісті роману Шевченко існує лише на периферії світу Сатановського: він чув про Кирило-Мефодіївське братство, але ідеї цієї організації викликають у нього, як в імперського вірнопідданого, протест та огиду.

Іншою особливо важливою в колоніальному контексті темою Шевчукового триптиха, підміченою М. Павлишином і проігнорованою радянським літературознавством, є “відкинення претензій Просвітництва стати над усіма культурними відмінностями, підносячи тільки спільний досвід просто людського” [15, с. 127]. Як доказ дослідник наводить приклад самовизначення Сатановського як малоросіянина – “з тих, хто не виділяє їх в особливе плем’я” [15, с. 127]. Заперечуючи свою приналежність до певного етносу й ніби підносячись над культурними відмінностями, Кириак Автомонович тим самим відкидає право на власну ідентичність, позбавляється частини свого “Я”, заперечує сам себе. Національне самозаперечення Сатановського, таке необхідне для отримання місця в імперській ієрархії посад, на думку М. Павлишина, є “частиною його самоліквідації як людини” [15, с. 127].

Отже, австралійський літературознавець своїм завданням ставить скоріше вивчення ідеологічного дискурсу триптиха, ніж його поетикальних властивостей, що, фактично, йде в руслі діаспорної літературної критики. Важливе й авторське застереження дослідника: не обов’язково всі аргументи, відчитані ним у тексті роману, збігаються зі свідомими авторськими намірами, про які, до речі, читач та й критик у принципі знати нічого не можуть, бо, за концепцією Р. Барта, письменник, створивши текст, для нього “помирає”. Талант В. Шевчука та художня вартість його роману полягають, на думку М. Павлишина, в тому, що митець “дозволив своїй критиці проникнути глибше за симптоми

бюрократизованого імперіялізму і впізнати та засудити імперську хворобу як таку – або, точніше, він створив для чуйного читача можливість саме так інтерпретувати його критику” [15, с. 128]. Завдяки ж “езопівській двозначності” – єдиній формі текстворення в умовах радянської дійсності – роман можна прочитати і як політично лояльний або й невинний.

Як бачимо, тематичне багатство роману-триптиха, багатогранність образів, жанрова синтетичність, а також більша чи менша хронологічна й географічна відстань між часом і місцем виходу твору й літературознавчо-критичною реакцією на нього породжують велику кількість потенційно можливих його прочитань та інтерпретацій.

В останнє десятиліття “Три листки за вікном” так само продовжують привертати увагу науковців: осмисленню цього епічного полотна присвячені праці М. Барабаш, О. Бондар, Н. Городнюк, Г. Косаревої, Г. Полякової, О. Селецького, А. Топуза та ін., у яких, зокрема, аналізуються жанрово-стильові особливості твору в контексті творчості літератора [2; 10], прочитуються, і часто в компаративному ключі, барокові засади його поезики [3; 4; 20], розглядаються питання образної природи і типології [11], композиційних конструктів художнього цілого [16], досліджуються форми авторської саморепрезентації [20] тощо. Як таке, що містить чимало сміливих, але й умотивованих, переконливих розміркувань про творчість Валерія Шевчука, відмітимо монографічне дослідження Н. Городнюк.

Співвідношення в душі людини філософських координат добро/зло, – твердить авторка, – визначають її ставлення до книги, а у випадку особистості з креативним потенціалом – тип книги, що створюється [4]. У романі-триптиху Валерія Шевчука, на думку Н. Городнюк, пропонується *кілька варіантів книготворчості*. Приміром, у повісті “Ілля Турчиновський” *записувати* побачене й пережите – це єдина можливість для героя осмислити навколишню дійсність, гармонізувати свої стосунки зі світом та залишитись у цьому світі назавжди, бо, як художньо доводить прозаїк, *книга*, що лишається після людини, – це *абсолютний гарант безсмертя для її автора* [4, с. 94]. Саме така літературознавча версія, запропонована в монографії “Знаки необарокової культури Валерія Шевчука: компаративні аспекти”, спеціально трактує духовний резонанс, який відлунює в романах літератора, зокрема через код символів і знаків, що не тільки закріпилися в культурно-історичних епохах, але здобули нове життя в художньому доробку сучасного митця.

Тож правильно буде зазначити, що тексти Валерія Шевчука, а роман-триптих “Три листки

за вікном” – особливо, пропонують дослідникам безмежну кількість потенційно можливих інтерпретаційних моделей, ціла низка яких досі залишається нереалізованою в критико-літературознавчому дискурсі. Серед тем, що більш-менш докладно висвітлені шевчукознавцями, слід назвати такі: а) співвіднесення творів із зразками екзистенційної літератури; б) роль притчі у творчій майстерні автора; в) жанрова специфікація прози, зокрема в аспекті “хімерності” стилю.

Відмітимо, що теорія “хімерного роману” (і в погляді на творчість Валерія Шевчука так само) наразі не працює. Немає повноцінного визначення жанрової форми, яке б задовольнило всіх дослідників прози нашого автора та інших (не лише українських) письменників і науковців. Крім того, чи не кожен дослідник говорить про палімпсестність текстів Валерія Шевчука, але й тут дається взнаки відсутність системного, а отже, ґрунтового, концептуального бачення проблеми. Є й інші аспекти дослідницької стратегії й тактики, які вимагають ретельної розробки, як-от функціонування текстів різних культур в художньому набутку митця; роль міфологічного начала у творчості письменника (на порі створення цілісної концепції міфотворчості прозаїка); поглиблення спеціального вивчення жанрової своєрідності творів Валерія Шевчука, зокрема роману-триптиха “Три листки за вікном”, у світлі новітніх літературознавчих теорій тощо.

Таким, у загальних рисах, є фактичний стан шевчукознавства, окреслений на підґрунті існуючих досліджень про творчість відомого письменника, виходячи з тих умов, у яких продукувався критико-літературознавчий дискурс до недавнього часу, зважаючи на ті чинники, що впливали та й досі впливають, лише з дещо іншим вектором спрямованості, на українську та зарубіжну філологію. Факт беззаперечної геніальності митця не дає права критикам насліпо віднести його до якогось певного літературного табору й механічно інтерпретувати його твори відповідно до особливостей того чи того стилю, жанру, темпорального виміру. Тим більше, що Валерій Шевчук – письменник надзвичайно працюючий, здатний продовжувати гамувати естетичний голод українського читача й літературознавця, а поява його нових творів потребує відповідної літературно-критичної рецепції та переоцінки його попереднього доробку. Це дає підстави припустити, що наука, яка досліджує творчий доробок Валерія Шевчука під різним кутом зору, лише набирає оберті і нині перебуває в стані активного формування напрямків, здатних охопити творчість усебічно й виважено, адекватно до художніх здобутків митця не тільки на ниві української культури, але й у єв-

ропейському контексті. А той факт, що роман “Три листки за вікном” 2011 року перевидала “А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА” [21] і він став однією з найяскравіших подій книжкового ринку України першого півріччя 2012 року та вийшов у літери конкурсу “Книжка року’2012” в номінації “Красне письменство (Сучасна українська проза / есеїстика / драматургія)” [9], указує на те, що наукова думка стосовно нього запропонує ще не одне цікаве відкриття.

Література

1. Андрусів, Стефанія. У лісі людської душі [Текст] / Стефанія Андрусів // Жовтень. – 1988. – № 1. – С. 107–111.
2. Барабаш, Мар’яна. Жанрові особливості та образно-стильові доміанти готично-притчевої прози Валерія Шевчука [Електронний ресурс] / Мар’яна Барабаш. – Р. д. – www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/vg/2010_20/1_20.pdf
3. Бондар, О. Концепт неперервного часу у Вільяма Фолкнера і Валерія Шевчука [Текст] / О. Бондар // Мандрівець. – 2011. – № 5. – С. 77–82.
4. Городнюк, Наталія. Знаки необарокової культури Валерія Шевчука: компаративні аспекти [Текст] / Наталія Городнюк. – К.: Твім-інтер, 2006. – 216 с.
5. Гриценко, Олександр. Про деякі властивості клаптикових ковар [Текст] / Олександр Гриценко // Київ. – 1987. – № 5. – С. 128–131.
6. Жулинський, Микола. Істина – добро, людиною творене [Текст] / Микола Жулинський // Дніпро. – 1985. – № 6. – С. 78–81.
7. Жулинський, Микола. У вічному змаганні за істину [Текст] / М. Жулинський // Шевчук Валерій. Три листки за вікном: Роман-триптих. – К.: Рад. письм., 1986. – С. 3–14.
8. Клочек, Григорій. Господар у “Лісі людей” [Текст] / Григорій Клочек // Літературна Україна. – 1987. – 19 лютого. – С. 4.
9. “Книжка року’2012”. Лідери літа. Номінація “Красне письменство” [Електронний ресурс] / “Буквоїд”, 18.07.2012. – Р. д. – <http://bukvoid.com.ua/events/raityng/2012/07/18/172148.html>
10. Корогодський, Роман. У пошуках внутрішньої людини. І дороги. І правди. І життя [Текст] / Роман Корогодський. – К.: Гелікон, 2002. – 208 с.
11. Косарева, Г. Інтерпретація міфологем у романі Валерія Шевчука “Три листки з вікном” [Текст] / Г. Косарева // Волинь-Житомирщина: історико-філолог. зб. з регіональних проблем / Ін-т укр. мови НАН України, Північноукр. діалектологічний центр Житомир. держ. ун-ту імені Івана Франка, Житомир. історико-філолог. ін-т регіональних досліджень. – Житомир, 2009. – № 19. – С. 139–155.
12. Ломазова, Кіра. ...Та “пунктирного” прочитання твору [Текст] / Кіра Ломазова // Київ. – 1987. – № 5. – С. 131–133.
13. Павлишин, Марко. Тарас Шевченко і його доба у творчості Валерія Шевчука [Текст] / Марко Павлишин // Павлишин Марко. Канон та іконостас. – К.: Час, 1997. – С. 133–142.
14. Павлишин, Марко. Мітологічне, релігійне та філософське у прозі Валерія Шевчука [Текст] / Марко Павлишин // Павлишин Марко. Канон та іконостас. – К.: Час, 1997. – С. 143–156.
15. Павлишин, Марко. Відлиги, література та національне питання: проза Валерія Шевчука [Текст] / Марко Павлишин // Павлишин Марко. Канон та іконостас. – К.: Час, 1997. – С. 113–132.
16. Полякова, Г. О. “Вбудована” притча як композиційно-стильовий прийом у творах Вал. Шевчука [Текст] / Г. О. Полякова // Вісник Запорізького національного університету. – 2008. – № 2. – С. 173–176.
17. Рябчук, Микола. Книга добра і зла за Валерієм Шевчуком [Текст] / Микола Рябчук // Вітчизна. – 1988. – № 2. – С. 176–179.
18. Солецький, О. “Пам’ять жанру”: барокові форми в художніх структурах Валерія Шевчука [Текст] / О. Солецький // Волинь-Житомирщина: історико-філолог. зб. з регіональних проблем / Ін-т укр. мови НАН України, Північноукр. діалектологічний центр Житомир. держ. ун-ту імені Івана Франка, Житомир. історико-філолог. ін-т регіональних досліджень. – Житомир, 2009. – № 18. – С. 54–64.
19. Тарнашинська, Людмила. Художня галактика Валерія Шевчука: Постать сучасного українського письменника на тлі західноєвропейської літератури [Текст] / Людмила Тарнашинська – К.: В-во імені Олени Теліги, 2001. – 224 с.
20. Топуз А. С. Ескапізм як форма індивідуалізації особистості (спостереження над прозою Валерія Шевчука) [Електронний ресурс] / А. С. Топуз. – Р. д. – http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Apsf_lil/2009_20/Topuz.pdf
21. Шевчук, Валерій. Три листки за вікном: роман [Текст] / Валерій Шевчук. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 702 с. (Серія: “Доросла серія” / “Перлини сучасної літератури”)

Natalia Borysenko

VALERY SHEVCHUK'S NOVEL “THREE LEAVES BEHIND THE WINDOW” AS AN OBJECT OF LITERARY COMPREHENSION

The article covers the main trends in literature studies and critical interpretation of the three-part novel “Three Leaves behind the Window” by Valery Shevchuk, a modern Ukrainian writer.

Keywords: *research discourse, point of view of researchers, evolution of literary criticism.*

Наталья Борисенко

РОМАН “ТРИ ЛИСТКА ЗА ОКНОМ” ВАЛЕРИЯ ШЕВЧУКА КАК ОБЪЕКТ ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Статья раскрывает основные направления профессионального прочтения и литературно-критического истолкования романа-триптиха “Три листка за окном” современного украинского писателя Валерия Шевчука.

Ключевые слова: *научный дискурс, точка зрения исследователей, эволюция литературно-критической мысли.*

Надійшла до редакції 01.08.2012 р.